

El tractament judicial de la violència de gènere en el retrovisor de la història a partir dels arxius judicials

Amb motiu del *Dia Internacional de l'eliminació de la violència envers les dones*, que es commemora cada 25 de novembre des de 1981, reconegut formalment per l'ONU des de 1999, us proposem un apunt en què reflexionem sobre com s'ha tractat la violència de gènere en la legislació penal i, per consegüent, en els procediments judicials instruïts a la seva empara. Entendre el context de la violència de gènere mitjançant la documentació judicial, comporta observar els canvis de concepció, no necessàriament progressius, envers el reconeixement punitiu de la violència sobre la dona.

Un tast de referències normatives

Portat a l'extrem, per ben increïble que pugui semblar, la figura jurídica de l'uxoricidi, és a dir, l'assassinat de l'esposa per part del marit podia ser eventualment recobert, d'acord amb el [Codi penal de 1944](#), d'una mena de vernís d'actitud comprensiva en forma de

de circumstàncies atenuants preceptuades sota la fórmula jurídica del "*uxoricidio por causa de honor*". És a dir, el que suposaria situar la causalitat en el context de presumpta vulneració al llavors tan consolidat precepte d'autoritat marital. Si més no a ulls contemporanis, autèntica aberració jurídica que pot explicar, per bé que mai justificar, la tolerància extrema i de vegades magnanimitat incompreensible (comentarem un cas d'indult en un procés per assassinat), amb què la legislació penal va arribar a actuar sobre la

violència de gènere. Gairebé, i sense que òbviament suposi frivoltzar un tema tan seriós, fa recordar el sarcasme amb què Joan Fuster defineix l'uxoricidi en l'àcid i ocurrent *Diccionari per a ociosos*: "L'uxoricidi, en última instància, és una conseqüència del matrimoni. Com l'adulteri i com el divorci. No crec que sigui possible de negar-ho. Dic «conseqüència», no perquè el pressuposi, sinó perquè en ve provocat."

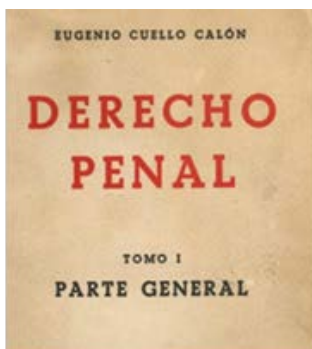
MINISTERIO DE JUSTICIA

DECRETO de 23 de diciembre de 1944 por el que se aprueba y promulga el «Código Penal, texto refundido de 1944», según la autorización otorgada por la Ley de 19 de julio de 1944.

Però, llicències literàries d'humor negre al marge, el cert és que el Codi penal de 1944, recupera la figura jurídica del "*uxoricidio por causa d'honor*" que la II República amb el Codi penal de 1932 havia suprimit. I ho fa de forma que la pena sobre l'home sigui tan poc o gens proporcionada com ho resol la literalitat de l'article 428: "*el marido que, sorprendiendo en adulterio a su mujer, matare en el acto a los adúlteros o a alguno de ellos, o les causare lesiones graves, será castigado con la pena de destierro. Si les produjese lesiones de otra*

clase quedará exento de pena". I ho acaba de reblar amb: *"Estas penas son aplicables, en análogas circunstancias, respecto de sus hijas menores de veintitrés años y sus corruptores, mientras aquéllas vivieren en la casa paterna."* Aquesta estranya excepcionalitat d'impossible justificació, que d'entrada bé semblaria una mena de privilegi de l'alta edat mitjana, sortosament desapareix amb la reforma de l'any 1963. Aquest mateix Codi, en l'article 430 només observa pena de presó menor pels casos de violació. Aquest delictes era concebut jurídicament com un atemptat contra la honestat i no pas contra la llibertat sexual (en si mateix concepte antitètic als valors de l'època). I per aquest motiu qüestionava que una dona casada, i per consegüent sotmesa segons el dret canònic al deïbit conjugal, pogués ser considerada víctima en el marc del matrimoni.

I pel que fa als maltractaments, només restaven tipificats com a falta i no pas com a delictes (art. 583.2), amb una pena irrisòria: *"Serán castigados con las penas de cinco a quince días de arresto menor y reprensión privada"*.

Un tast d'expedients

Tal com assenyala Arlette Farge, la condició d'observatori social que revesteix l'arxiu judicial, "solament s'assoleix mitjançant la disseminació d'informacions fragmentades, del trencaclosques imperfectament reconstituït d'obscurs successos" (FARGE, Arlette. *La atracció del arxivo*. Valencia: Alfons el Magnànim, 1991, pàg. 73). La cita ens serveix de pròleg per justificar la diversitat de fonts judicials susceptibles d'aportar informació aparentment allunyada de la llegenda de l'assumpte que acompanya el número de procediment i que, com a tal, consta recollida en el llibre de registre. Així, en el cas concret de l'estudi de la violència sobre la dona, més enllà dels processos instruïts arran de denúncies específiques sobre aquesta qüestió, esdevé obligat acudir a d'altres fonts amb uns perfils de recerca que es bifurquen en ventall per garbellar informació. Principalment, quan no és fins a 1989 que el Codi penal, amb la Llei orgànica 3/1989, de 21 de juny, tipifica una sanció expressa per a la conducta violenta en l'àmbit familiar, alhora que observa mesures concretes de protecció a les víctimes. I principalment també, perquè els maltractaments eren silenciats de forma sovintejada. Minimització o voluntat de menystenir l'abast del problema que, d'altra banda i ben significativament, en el terreny sociològic té la seva plasmació o correlat evidents en els consells radiofònics del consultori d'Elena Francis. El llibre d'[Armand Balsebre i Rosario Fontova, Las cartas de Elena Francis. Una educación sentimental bajo el franquismo \(Ed. Cátedra, 2018\)](#), estudia les cartes i les respostes emeses amb aberrants consells que s'hi recullen i comenten. Lara Gómez en reproduïx fragments en l'article "[Los tremendos consejos de Elena Francis a mujeres maltratadas o violadas](#)" ("[La Vanguardia](#)" 12-11-2018): *"Mucho más terrorífico resulta el consejo que le da a una mujer maltratada: «Sea valiente, no descuide un solo instante su arreglo personal. Y cuando él llegue a casa, esté dispuesta a complacerlo en cuanto le pida».* *"No les decía que abandonara el hogar, sino que las animaba a aguantar. Por si fuera poco, les achacaba parte de culpabilidad, pues les decía que ella también había pecado"* [...] explica Balsebre."

Arribats a aquest punt, el sumari per abandonament de la llar núm. 132/1960, Jutjat d'Instrucció núm. 16 de Barcelona, resulta un exemple incontestable del comentat esmentat més amunt. A través de la seva lectura hom percep ràpidament que aquest tipus de sumaris formulats a denúncia del marit, sovint poden amagar violència de gènere, on l'abandonament de la llar només és la lògica conseqüència en forma de fugida. En aquest sumari (foli 4), la declaració de la dona és prou reveladora:

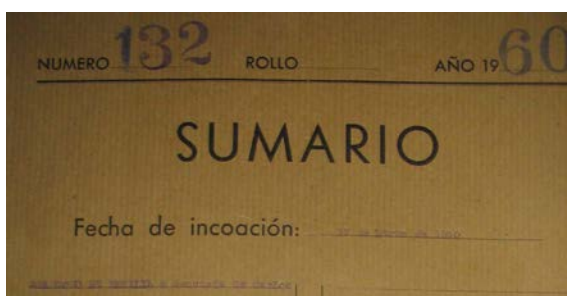
“La declarante está casada con [...] de cuyo matrimonio existe un hijo llamado [...] de cuatro años y medio y como quiera que en el matrimonio existían disensiones debido al carácter irascible de su marido y éste incluso la había amenazado de muerte, indicándole que si volvía por casa la mataría, decidió marcharse con su hijo, como así lo hizo el día veintiséis de enero [...] y que para legalizar su situación promovió demanda de separación conyugal que se sigue en el Juzgado de Primera Instancia nº 9 de esta ciudad [...] y que por lo expuesto no ha existido abandono malicioso sino obligado por el proceder de su marido.”

De forma equivalent, citem a continuació la declaració de l'esposa en sumari per abandonament de la llar núm. 239/1948, Jutjat d'Instrucció núm. 9 de Barcelona (foli 8)

“[...] Que llegaron a tal extremo las violencias cometidas por su marido que han tenido un juicio de faltas por malos tratos ante el Juzgado Municipal número dieciséis aunque cree que se llegó a un arreglo por interesarlo así los Abogados de ambos [...] Que por lo tanto y en vista de la actitud violenta de su marido y teniendo el temor justificado de ser golpeada y maltratada no está dispuesta a volver con su marido habiendo ya dado las órdenes oportunas a su marido para que inste el depósito de mujer casada.”

Justament, el procediment de dipòsit de dona casada (també denominat procediment de dipòsit de persona), referit a la citació anterior, pot resultar un altre indicador potencial de maltractaments. Aquest tipus de procediment es tramitava en els casos en què la dona es trobava sola perquè el seu marit havia desaparegut per diverses circumstàncies. Entre aquestes circumstàncies podem observar-hi eventualment situacions en les quals el matrimoni iniciava tràmits de separació i calia assistir les seves necessitats bàsiques i, si pertocava, les dels fills; així com també la dels casos en què la dona abandonava el domicili conjugal per maltractaments i requeria la mínima manutenció, la pròpia i la dels fills al seu càrrec. Un exemple d'aquests supòsits ens l'aporta el procediment de dona casada núm. 263/1945, Jutjat de Primera Instància núm. 4 de Barcelona, en l'escrit de demanda del qual (foli 1) es refereix que:

“Doña [...], casada, de edad cuarenta y cuatro [...] comparezco y digo: Que por la vituperable conducta, amenazas de muerte y malos tratos de palabra y obra que continuamente recibo

de mi marido D.[...] y a fin de ponerme a salvo de los malos tratos que con toda seguridad recibiría de mi marido durante la tramitación del juicio [separació] si permaneciera en su compañía, es por lo que en virtud de lo dispuesto en los artículos 1.880 y siguientes de la Ley de Enjuiciamiento Civil al Juzgado suplico que se sirva constituirme un depósito

con las formalidades correspondientes ordenando a mi marido Don [...] que me entregue en el acto la cama y demás objetos de mi pertenencia, intimidándole á que no me moleste, ni

tampoco al depositario, bajo apercibimiento de proceder contra él á lo que hubiere lugar y señalarme una cantidad prudencial en concepto de alimentos provisionales [es refereix a la manutenció].

Otrosí: a los fines expresados designo como depositario de mi persona á mi padre Don [...]"

Precisament, en el sumari núm. 190/1951 del Jutjat d'instrucció núm. 2 de Barcelona, instruït per parricidi, que comentarem tot seguit, consta que s'havia instat un procediment de dipòsit de dona casada i el marit havia reaccionat amb una denúncia per abandonament de la llar (foli 77).

La sentència d'aquest sumari traspua en el bloc dels fets provats consideracions i referències a la manca de fidelitat i bona conducta per part de la dona, en contrast amb la del marit. Concretament hi apareixen de forma explícita (talment com si hi hagués una mena de judici paral·lel *post mortem* on la persona jutjada fos la seva muller) la infidelitat, un avortament provocat i, per descomptat, un capteniment constant impropï d'una bona esposa. Aquests elements formen part de la fonamentació de la sentència i, probablement, en bona mesura del posterior indult. A la sentència hi observem: "*RESULTANDO probado y así se declara: que el procesado [...], mayor de dieciocho años, de buena conducta y sin antecedentes penales, se hallaba, canónicamente, casado, desde [...] con [...], la cual a los pocos años de las nupcias de referencia, empezó a observar una vida disoluta y licenciosa, de infidelidad matrimonial, y debido a ésto y a la incompatibilidad de caracteres y a las frecuentes discusiones sostenidas por el matrimonio tenían en trámite un procedimiento judicial civil de separación instado por la esposa [...] y el marido, sabedor, con profunda indignación, de los manejos anticoncepcionales de su consorte, la denunció con anterioridad, criminalmente por el delito de aborto*". Més endavant, en entrar en el detall de la baralla que provocà la mort de la dona: "*terminando el procesado, ante la reacción de irascibilidad que produjo en su ánimo la latente idea de la infidelidad de su cónyuge, ofuscado y enfurecido, en gran escala, de una manera muy intensa por la propuesta en cuestión que le fue hecha [es refereix que retirés la denuncia per avortament] por coger un cuchillo de grandes dimensiones allí existente y asestó a su mujer numerosas puñaladas [...]"* Hi va sumar, a més, danys col·laterals: "*A los gritos de [...] acudió la madre de ésta, a la que el procesado también agredió con el cuchillo, sin propósito de darle muerte, causándole lesiones, de las que curó, sin defecto ni deformidad, a los doce días de asistencia facultativa.*" Uns paràgrafs després la recopilació de circumstàncies atenuants pren sòlida consistència: "*[...] merced al deshonor que todo lo expuesto le representaba al procesado, por la afrenta y desprestigio, que, tan solo, el escuchar la propuesta del comentario puede implicar, es motivo más que suficiente, para, con causa legítima haber de estimar, que, en el quebranto a la norma penal dado, concurrió, en el sujeto activo, una notoria y evidente perturbación en su ánimo, cual la que, esencialmente y en toda su integridad es exigida para la apreciación de la circunstancia atenuadora que nos ocupa, determinando ello, en su lógica consecuencia, que tenga que ser apreciada.*"

Finalment, amb la "*conurrencia de la atenuante muy calificada, a su favor, número 8º del Código Penal, o sea la de haber obrado el procesado por estímulos tan poderosos que le produjeron arrebató y obcecación*", la pena que fixa el tribunal per l'homicidi és de "*doce años y un día de reclusión menor*" i pel delictes de lesions amb arma blanca a la seva sogra

“quinze días de arresto menor”, més les costes processals i indemnització als hereus de la víctima.

Per tancar el cas, cal consignar les dates perquè certament mouen a la reflexió: els delictes tingueren lloc l'any 1951, la sentència es pronuncià l'any 1954 i el decret d'indult del Consell de Ministres arribà l'any 1957.

Enllaços d'interès

Codi penal de 1932: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1932/310/A00818-00856.pdf>

Codi penal de 1944: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/013/A00427-00472.pdf>

Institut Català de les Dones. Dia internacional per a l'eliminació de la violència envers les dones: <http://dones.gencat.cat/ca/ambits/sensibilitzacio/campanyes/dia-internacional-per-a-leliminacio-de-la-violencia-envers-les-dones/>

GÓMEZ, Lara. *Los tremendos consejos de Elena Francis a mujeres maltratadas o violadas*, “La Vanguardia” (12-11-2018)
<https://www.lavanguardia.com/cultura/20181112/452813089211/tremendos-consejos-elena-francis-mujeres-maltratadas-violadas.html>